

1. Estratègies locals contra l'abandonament escolar: cap a una intervenció holística, sistemàtica i integrada

AINA TARABINI

Professora de sociologia de la UAB

1.1. Introducció

Des de fa anys, el fracàs i l'abandonament escolar prematur (AEP) són objecte central de debats acadèmics, socials i polítics i focus d'atenció de polítiques i programes europeus, estatals, autonòmics i locals. És un tema que ocupa i preocupa perquè tot i la reducció de les taxes d'AEP com a conseqüència de la crisi, aquestes continuen sent excessivament altes (18,9% el 2015) i allunyades tant de la mitjana europea (10,9% el 2015) com de la fita establerta per la UE en aquest camp (15% el 2020). És més, tot i la centralitat del fenomen, aquest no sempre l'han entès i interpretat de la mateixa manera els diferents agents educatius, socials i polítics, i els programes per fer-hi front no sempre s'han desenvolupat basats en la mateixa lògica, ni s'han aplicat de forma coordinada o integrada (Tarabini, 2015).

L'objectiu d'aquest article, doncs, és doble: d'una banda pretén reflexionar sobre el mateix concepte d'AEP i sobre les implicacions polítiques que es deriven d'aquestes conceptualitzacions; d'altra banda, pretén apuntar algunes estratègies locals cabdals per fer front a l'AEP d'una manera sistemàtica, tenint en compte mesures de prevenció, intervenció i compensació.

1.2. Comencem: tres grans tòpics sobre l'AEP

La definició dels conceptes no és una qüestió frívola, ni en aquest ni en cap altre àmbit. Anomenar els fenòmens educatius i socials d'una manera o altra, descriure'ls, explicar-los segons uns paràmetres o altres no només estableix els marcs de referència mentals per pensar-hi, sinó que, a més, marca l'orientació de l'acció política. Així, si bé en les definicions oficials sobre l'AEP abunden les referències a allò social, relacional i processual, aquests conceptes no sempre es reflecteixen en les pràctiques desenvolupades en aquest camp. Ans al contrari. De les polítiques i programes més estesos en la lluita contra l'AEP se'n desprenen tres grans concepcions clarament reduccionistes del fenomen. Vegem-ho.

L'AEP com a sinònim de baix rendiment. Bona part de programes i estratègies per fer front a l'AEP entenen –explícitament o implícitament– que el fet de deixar l'escola és

conseqüència directa de les dificultats d'aprenentatge d'alguns alumnes i, per tant, del seu baix rendiment acadèmic. A partir d'aquesta lògica, el mecanisme prioritari per reduir l'abandonament passaria per reforçar les competències acadèmiques de l'alumnat a través de programes de reforç en horari extraescolar, d'activitats per consolidar les matèries instrumentals durant l'horari lectiu, etc. I, efectivament, el baix rendiment està vinculat amb l'abandonament escolar. Aquesta relació, no obstant això, no és tan directa o lineal com sovint es pensa. De fet, la recerca en aquest camp posa de manifest la importància dels elements expressius (confiança, vinculació, pertinença) i no purament instrumentals (rendiment) en l'explicació dels processos de fracàs i abandonament. Així, els elements emocionals de la (des)vinculació escolar, i en particular el sentit de pertinença amb el centre, amb el professorat, amb allò que s'ensenya, són cabdals per entendre aquests processos. Quan un jove deixa els estudis no ho fa exclusivament o necessàriament perquè tingui dificultats d'aprenentatge (tot i que darrere l'abandonament s'hi amaguen històries de suspensos, repeticions, absentismes i expulsions que són causa i conseqüència de dificultats, sovint cronificades, d'aprenentatge), sinó perquè no troba sentit a allò que fa dins la institució escolar, perquè no se sent reconegut ni representat pel seu professorat o per allò que suposadament hauria d'aprendre. Un abordatge integral del fenomen passa, doncs, per entendre'l més enllà del seu vessant acadèmic i per incorporar els aspectes de vinculació i adhesió escolar –en sentit ampli– a les accions i programes que se'n deriven.

Els joves com a principals responsables de l'AEP. Tot i que la majoria de discursos i documents sobre abandonament escolar el defineixen com un problema social, bona part de les polítiques i programes que s'apliquen per fer-hi front tendeixen a focalitzar la seva intervenció sobre l'alumnat en risc d'abandonar el sistema prematurament, que a més tendeix a coincidir amb aquell que té dificultats d'aprenentatge. La paradoxa, doncs, està servida. Si es tracta d'un fenomen que va més enllà de les característiques i accions individuals d'un jove, les accions per fer-hi front no poden centrar-se exclusivament sobre aquests joves. Perquè si només intervenim sobre els joves en risc (encara que sigui necessari fer-ho), no actuem sobre els fonaments del problema i, consegüentment, no l'abordem d'arrel. Què vol dir, doncs, en termes concrets, que l'AEP sigui un fenomen social? Vol dir que es construeix a partir de contextos, relacions i agents socials determinats, i, específicament a partir de contextos escolars. L'AEP, de fet, és un fenomen produït pel mateix sistema escolar; per les seves formes d'organització, pels seus criteris de promoció i avaluació; per determinades concepcions de la capacitat o l'habilitat dels estudiants. Evidentment, això no implica que el sistema educatiu, i en particular els centres, en siguin els únics o principals responsables. Al contrari. Tot sovint, els centres han de fer front a realitats summament complexes per a les quals no sempre tenen els recursos ni els suports suficients. Però també és cert que els centres en particular i el sistema educatiu en global no són neutres davant la producció dels processos de fracàs i abandonament escolar. Així doncs, el segon element cabdal per a una inter-

venció integral davant l'AEP passa per actuar no només sobre els joves en risc, sinó també sobre el conjunt del sistema escolar. I això implica qüestionar-se, posar a debat i modificar estructures pedagògiques, curriculars i d'organització escolar que no sempre actuen per garantir l'èxit escolar de tot l'alumnat en igualtat de condicions.

Tots els joves que abandonen tenen el mateix perfil. Seguint el mateix argument que hem fet servir en els dos casos anteriors, podem afirmar que bona part dels discursos públics sobre AEP es refereixen al fenomen com una realitat multidimensional, que té diferents perfils i arestes i que, per tant, es caracteritza més per la diversitat que no pas per l'homogeneïtat. En contrast amb aquestes definicions, sobta l'elevada homogeneïtat que caracteritza els programes per fer-hi front; homogeneïtat que es desprèn dels continguts, les metodologies, els itineraris i la mateixa organització dels recursos educatius ordinaris i extraordinaris, dins i fora dels centres, que massa sovint no permeten tornades enrere, canvis de camins o modificacions de trajectòries. És més, les motivacions que porten un jove a deixar els estudis són summament diverses i, gairebé sempre s'allunyen d'una decisió racional, instrumental o purament individual. Alguns joves deixen l'escola perquè cansats de repetir i sentir que no aprenen res, ja no aguanten ni un minut més al centre; d'altres se senten empesos per les pràctiques del seu grup d'iguals; d'altres tenen massa obligacions familiars o econòmiques per poder sostenir els estudis més temps; n'hi ha, també, que deixen d'estudiar perquè no troben oferta suficient, pública i de proximitat d'allò que els agradaria fer un cop acabada l'ESO; i així successivament. La flexibilitat (de programes, d'itineraris, de continguts, de metodologies) ha de ser, doncs, la norma i no l'excepció dels programes per fer front a l'abandonament escolar. I l'única forma per fer-ho és a través de l'escolta activa dels joves, de les seves necessitats, desitjos i interessos. Només fent protagonistes els joves dels seus processos d'aprenentatge podrem dissenyar programes i polítiques prou flexibles, individualitzades i adaptades a les seves necessitats.

1.3. Estratègies locals per fer front a l'AEP: prevenció, intervenció i compensació

Els governs locals, com a integrants del Servei d'Educació de Catalunya, tenen un paper cabdal en la lluita contra l'AEP. Com a espais de proximitat per excel·lència (Bonal, 2012), són agents clau per combatre l'abandonament escolar i per generar oportunitats d'èxit educatiu per a tothom. Així, més enllà de les restriccions del marc normatiu i de les limitacions financeres que experimenten els ajuntaments, hi ha diverses estratègies que es poden desplegar a escala local en el marc d'una estratègia comprensiva i sistemàtica per reduir l'abandonament escolar. De fet, i tal com es desprèn del marc europeu *Education and Training 2020*, qualsevol estratègia global per fer front a l'abandonament ha de tenir en compte, de forma articulada, mesures pel que fa a prevenció, intervenció i compen-

sació que, alhora, repercuteixin sobre les diferents esferes en què s'expressa i genera l'AEP (alumnat, escoles, sistema educatiu, etc.) (European Commission, 2013) A continuació, doncs, apuntarem algunes de les estratègies centrals que es poden desplegar des de l'escola local per a cada un d'aquests àmbits.

1.3.1. Estratègies preventives

Les estratègies preventives són aquelles que actuen abans que apareguin els símptomes de l'abandonament i, per tant, vetllen per crear contextos socioeducatius que generin oportunitats d'èxit per a tothom. Es tracta, doncs, de mesures de vital importància per generar condicions equitatives d'aprenentatge i desenvolupament educatiu que, com a tals, actuen sobre el conjunt del sistema i els agents socioeducatius. No obstant això, aquestes mesures han tendit a ocupar un lloc secundari a les agendes nacionals i internacionals per fer front a l'AEP. Tot seguit, identifiquem sis grans estratègies que els agents locals –segons el seu marc competencial– poden desplegar en aquest camp. Com es veurà, és precisament en l'àmbit de la prevenció on els agents locals tenen més marge de manobra i intervenció.

1) Accés a una educació infantil de bona qualitat. Tota l'evidència nacional i internacional posa de manifest que l'accés a una educació de bona qualitat durant les primeres etapes de la infància té una importància clau per al desenvolupament de competències relacionals, emocionals, cognitives o conductuals que després reverteixen en les possibilitats d'èxit escolar del jovent. És especialment important garantir les oportunitats d'accés a l'educació infantil dels grups socials més vulnerables ja que, sovint, estan infrarepresentats en aquesta etapa educativa. El fet que els municipis tinguin les competències sobre el primer cicle (0-3 anys) de l'educació infantil fa que les accions en aquest àmbit puguin ser especialment proclius: accions per incrementar l'oferta pública al territori, beques i sistemes de tarifació social o millora de les condicions educatives dels centres (disminució de ràtios, condicions salarials dels professionals, etc.) són algunes de les accions que es poden emprendre –en coresponsabilitat amb el Departament d'Ensenyament– per garantir que l'educació infantil de bona qualitat arribi a tots els nens i nenes del municipi i, així, es generin les mateixes condicions de partida per desenvolupar la resta d'etapes educatives.

2) Planificació escolar i lluita contra la segregació escolar. La recerca nacional i internacional fa anys que posa de manifest l'existència d'un important *efecte composicional* sobre les oportunitats d'èxit educatiu. Dit d'una altra manera, el perfil socioeconòmic i cultural de les famílies i dels joves de les escoles influeix en les pràctiques pedagògiques que es porten a terme, en els resultats acadèmics que s'assoleixen, en el nivell d'assistència a l'aula, en el comportament de l'alumnat, i així successivament. De fet, els riscos d'AEP no es distribueixen homogèniament entre les escoles, sinó que són precisa-

ment aquelles que concentren més complexitat social les que presenten més riscos de fracàs i abandonament. Així doncs, fer una planificació educativa basada en principis d'equitat que s'orienti a una distribució equilibrada de l'alumnat entre totes les escoles d'una mateixa zona ha de ser una prioritat de qualsevol govern que vulgui fer front a l'abandonament escolar. Lluita contra la segregació escolar i lluita contra l'abandonament escolar han d'anar agafades de la mà en qualsevol estratègia integral en aquest camp.

3) Intervencions globals sobre l'entorn de l'alumnat. Les possibilitats d'èxit, fracàs o abandonament escolar no s'expliquen només pel context escolar i familiar de l'alumnat, sinó també per les oportunitats que es desprenen del seu context socioeducatiu més ampli. Les activitats desenvolupades durant el temps d'oci, en particular, tenen un paper cabdal per garantir el desenvolupament integral dels infants i, no obstant això, el seu accés es distribueix de forma molt desigual entre diferents grups socials. Així, la feina feta des dels plans educatius d'entorn, de coordinació i dinamització dels diferents agents i recursos del territori, ha estat cabdal per ajudar a prevenir els riscos d'abandonament escolar. Només des d'un territori cohesionat, amb accions i pràctiques coordinades entre diferents agents educatius, capaç de crear sinèrgies i de promoure i capitalitzar el seu potencial educatiu es pot treballar de forma sistemàtica contra l'AEP. I en aquest front els municipis hi tenen un paper central, sempre que les retallades pressupostàries no els impedeixin continuar fent la seva tasca.

4) Acompanyament i suport familiar. Les polítiques orientades a reforçar els vincles entre família, escola i comunitat tenen un rol clau en la prevenció de l'abandonament escolar. Només des de la proximitat i la complicitat entre escola i família es pot aconseguir l'èxit educatiu. No obstant això, no totes les famílies gaudeixen de les oportunitats, els recursos i els mecanismes per acompanyar l'evolució educativa dels seus fills ni per acostar-se als centres educatius de la forma que voldrien. Per això és de vital importància seguir desenvolupant i reforçant els programes de suport a les famílies que porten a terme els governs locals. Aquests programes, orientats a donar suport a la funció educativa de les famílies, estableixen les sinèrgies necessàries entre pares, mares i professionals de l'educació per garantir les oportunitats educatives dels joves. Així, més enllà de pràctiques que, tot i la seva bona voluntat, s'acosten a les famílies amb lògiques paternalistes o fins i tot deficitàries («aquestes famílies no en saben», «les hem d'ajudar», «no tenen els valors adequats»), és imprescindible que les polítiques d'acompanyament a l'escolaritat es desenvolupin des d'una lògica de reconeixement i respecte de diferents models i pràctiques familiars i que sobretot s'orientin per la vocació de garantir les condicions familiars que fan possible el suport i acompanyament educatiu dels seus fills.

5) Programes d'orientació i acompanyament als joves. Els sistemes d'orientació als joves són cabdals per acompanyar les seves transicions i tries educatives. Més enllà de proveir-los d'informació, aquests programes s'han d'encaminar a donar suport als joves

en tot el que comporten els processos de tria i, per tant, han de ser capaços d'articular les necessitats particulars de cada individu amb les característiques i les possibilitats dels contextos de referència. Els governs locals, per tant, tenen un àmbit privilegiat d'intervenció en aquest camp, ja sigui a través de la sistematització i difusió de tots els recursos educatius existents al territori, coordinant la tasca de les diferents entitats (escoles, instituts, casals) que porten a terme tasques d'orientació, contribuint a dissenyar fulls de ruta i projectes educatius, laborals i, sobretot personals entre els joves. Perquè l'existència de projectes, l'imaginari d'un camí, d'un futur, esperat o esperable, és cabdal per orientar les tries educatives. El model de ciutats orientadores desenvolupat per la Comissió Europea i del qual forma part la Diputació de Barcelona és una oportunitat idònia perquè cada cop més municipis de Catalunya donin suport sistemàtic i integral a les transicions educatives dels joves.

6) Oferta de qualitat de diferents modalitats de formació professional. Garantir una oferta pública de formació professional de qualitat, així com assegurar la igualtat d'accés a l'educació postobligatòria i vetllar per les bones condicions d'escolarització durant aquesta etapa educativa és cabdal per prevenir l'AEP. El fet que els governs locals col·laborin amb la Generalitat de Catalunya en la programació de l'oferta de formació professional i en la seva coordinació en l'entorn, els situa en una posició privilegiada per actuar en aquest camp i per avançar progressivament cap a l'equiparació de les vies acadèmiques postobligatòries i professionals pel que fa tant a l'oferta i a les condicions d'ensenyament i aprenentatge com al seu prestigi educatiu i social.

1.3.2. Estratègies d'intervenció

Les estratègies d'intervenció són aquelles que actuen sobre l'AEP tan bon punt es comencen a manifestar els seus símptomes i funcionen a través de dues grans modalitats: l'acció focalitzada sobre l'alumnat en risc d'abandonament prematur i l'acció sistemàtica sobre els centres educatius (NESSE, 2009). No obstant això, i tal com hem assenyalat a l'apartat anterior, la major part d'accions desenvolupades en el camp de la intervenció s'han dirigit exclusivament sobre l'alumnat en risc, deixant en segon pla l'acció sobre el conjunt del centre. Cal tenir en compte, a més, que el marge de maniobra dels governs locals en aquest àmbit és més restringit. Tot i això, a continuació seleccionem dues estratègies clau que a escala local es poden impulsar en aquest camp.

1) Accions sobre l'alumnat en risc d'AEP. Els ajuntaments tenen una llarga experiència en el desenvolupament de plans locals a favor de l'èxit escolar que actuen sobre l'alumnat en risc d'abandonar els estudis prematurament, sobretot durant l'ESO. Programes de reforç escolar, apadrinaments entre joves o modalitats de diversificació curricular són alguns dels exemples que es poden desenvolupar en aquest camp. La clau aquí, radica, no només a seguir ampliant aquest tipus de programes sinó sobretot a

articular-los a partir d'una lògica d'èxit escolar per a tothom, que, encara que actui prioritàriament sobre l'alumnat, no perdi de vista la necessitat de donar suport als mateixos centres educatius, revisant, ampliant i acompanyant les seves modalitats d'actuació davant l'alumnat que presenta més riscos.

2) Suport al professorat. El professorat és un agent clau en la configuració d'oportunitats d'èxit educatiu per als joves. No obstant això, no sempre gaudeix de la formació necessària, dels sistemes de suport i de les condicions de treball necessàries per desenvolupar les seves pràctiques educatives, sobretot en els entorns més vulnerables (Tarabini i Bonal, 2016). Donar suport als mestres en la seva tasca és, doncs, una responsabilitat de qualsevol administració educativa, també la local. I aquest suport no només requereix accions estructurals que van més enllà de les responsabilitats dels ajuntaments (salaris, condicions laborals, etc.), sinó també accions específiques a escala local que permetin als mestres sentir-se acompanyats i escoltats, posar en comú les seves experiències, i aprendre junts i dels altres. Perquè si l'aprenentatge dels joves no és una qüestió només individual, la tasca educativa dels mestres tampoc ho pot ser.

1.3.3. Estratègies de compensació

Finalment, les estratègies de compensació són aquelles que actuen una vegada que l'AEP ja s'ha produït i que, per tant, intenten tornar a vincular els joves amb la seva trajectòria formativa. Tot i la seva importància, a Catalunya, els mecanismes i programes de segona oportunitat s'han caracteritzat per la seva debilitat estructural, tant en termes quantitatius (oferta disponible) com en termes qualitius (condicions d'ensenyament-aprenentatge). Tot sovint, més que espais generadors de noves oportunitats per als joves s'han convertit en espais de compensació i contenció que no han aconseguit actuar com a catalitzadors de la lluita contra l'AEP (Bonal, 2012). Desenvolupar i consolidar mecanismes de segona oportunitat arreu del territori ha de ser, doncs, una prioritat de qualsevol govern compromès amb la lluita contra l'abandonament escolar. I això implica incrementar-ne l'oferta, garantir-ne la qualitat, l'estabilitat i la sostenibilitat, i desplegar-los de tal manera que permetin retornar els joves al sistema educatiu ordinari i reconnectar-los amb tot allò que impliquen els processos d'ensenyament i aprenentatge.

1.4. Un apunt final

Per concloure volem remarcar la importància de les estratègies sistemàtiques i integrals per fer front a l'AEP. Estratègies que passen tant per una definició àmplia del concepte que s'allunyi de concepcions individualitzadores i reduccionistes, com per intervencions en múltiples esferes que incloguin accions de prevenció, intervenció i compensació. Els governs locals tenen un paper central en aquest àmbit, però, evidentment, no ho poden

fer sols. Només des de la complicitat dels agents polítics, socials, econòmics i escolars s'aconseguirà reduir de forma estructural l'AEP i consolidar un model en què les oportunitats d'èxit estiguin obertes per a tot l'alumnat.

Referències bibliogràfiques

- BONAL, X. (2012). «La lluita contra el fracàs escolar: el paper del governs locals». XVIII Fòrum Local d'Educació, Martorell 10 de febrer de 2012.
- EUROPEAN COMMISSION (2013). *Reducing early school leaving: Key messages and policy support. Final Report of the Thematic Working Group on Early School Leaving*. Brussel·les: European Commission.
- NETWORK OF EXPERTS IN SOCIAL SCIENCES OF EDUCATION AND TRAINING (NESSE) (2009). *Early School Leaving. Lessons from research for policy makers*. París: INRP. Disponible en línia a: <<http://www.nesse.fr>>.
- TARABINI, A. (2015) (dir.). *Políticas de lucha contra el abandono escolar en España*. Madrid: Síntesis.
- TARABINI, A.; BONAL, X. (2016, pendent de publicació). *Los principios de un sistema educativo que no deje a nadie atrás*. Madrid: Save the Children.